

Деякі аспекти дії принципу змагальності при закінченні досудового провадження

Г.В. Соловей

аспірант,
Навчально-науковий
інститут права та масових
комунікацій Харківського
національного університету
внутрішніх справ

Науковий керівник

В.І. Теремецький,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільно-
правових дисциплін,
Харківський національний
університет внутрішніх
справ

У статті розглянуто актуальні проблеми реалізації принципу змагальності при закінченні досудового розслідування кримінальних справ та пропонуються шляхи їх вирішення. Проаналізовано основні норми нового КПК України щодо порядку ознайомлення з матеріалами досудового розслідування під час його здійснення.

В статье рассмотрены актуальные проблемы реализации принципа состязательности при окончании досудебного расследования уголовных дел и предлагаются пути их решения. Проанализированы основные нормы нового УПК Украины относительно порядка ознакомления с материалами досудебного расследования во время его осуществления.

The article is devoted the actual problems of the principle of competition at the end of the pre-trial investigation of criminal case and proposed solutions. The main provisions of the new CCP of Ukraine concerning the procedure to the materials of preliminary investigation during its implementation.

Ключові слова: принцип змагальності, досудове провадження, захисний висновок, відкриття матеріалів справи.

Постановка проблеми

Процесуальний статус сторін у кримінальному процесі в умовах чинного законодавства є досить нерівним. Під час здійснення судово-правової реформи та прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) особливої актуальності набувають питання щодо чіткого визначення, розроблення та створення системи гарантій прав обвинуваченому, захиснику, потерпілому як учасникам кримінального процесу з метою своєчасного забезпечення їм прав на доступ до правосуддя, удосконалення процесуального механізму реалізації їхніх прав. Новий КПК України має на меті встановити змагальність у кримінальному судочинстві, тому вніс суттєві зміни щодо порядку відкриття матеріалів кримінальної справи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблемам удосконалення процедури відкриття та ознайомлення з матеріалами кримінальної справи приділяли увагу такі вчені, як Р.В. Багдасаров, Ю.М. Грошевий, І.Ю. Гловацький, І.Ю. Стецовський,

М.А. Фомін, Б.І. Яворський. Однак новий КПК України розширив дію принципу змагальності у кримінальному судочинстві, надавши стороні захисту право знайомитися з матеріалами досудового розслідування під час його проведення, а також вніс певні зміни щодо порядку відкриття матеріалів справи після закінчення досудового провадження.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Перевага сторони обвинувачення над стороною захисту завжди існувала при досудовому розслідуванні кримінальних справ. Це, безумовно, перешкоджало дії принципу змагальності сторін та встановленню процесуальної рівноправності учасників. Вирішення цієї проблеми є досить актуальною, оскільки потрібно не лише закріпити в новому КПК правові норми, що встановлюють змагальні засади у кримінальному судочинстві, а й створити ефективний механізм їх реалізації.

Формулювання цілей статті

Метою статті є теоретико-правовий аналіз основних положень нового КПК

України щодо розширення дії змагальних засад при ознайомленні та відкритті матеріалів досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу дослідження

Новий КПК України дав можливість стороні захисту ознайомитися з матеріалами справи під час здійснення досудового розслідування. Так, відповідно до ч. 1 ст. 221 нового КПК України, слідчий, прокурор зобов'язані за клопотанням сторони захисту або потерпілого надати матеріали досудового розслідування для ознайомлення, за винятком матеріалів про застосування заходів безпеки щодо осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, а також тих матеріалів, ознайомлення з якими на цій стадії кримінального провадження може зашкодити досудовому розслідуванню. Відмова в наданні для ознайомлення загальнодоступного документа, оригінал якого знаходиться в матеріалах досудового розслідування, не допускається [1].

На нашу думку, таке нововведення у вітчизняний кримінальний процес зміцнить і розширить дію змагальних засад у досудовому провадженні. Науковці неодноразово висловлювали думку про те, що захисник має право ознайомитися з матеріалами справи під час проведення досудового розслідування, оскільки саме це може забезпечити реалізацію принципу змагальності повністю в досудовому провадженні кримінальних справ. Так, Р. В. Багдасаров стверджує: «Рівні можливості для подання доказів у судові засідання повинні відповідати рівним можливостям щодо їх збирання та процесуального закріплення у попередньому розслідуванні. Про процесуальну рівність можна говорити лише тоді, коли захисник володіє всією інформацією у справі з моменту пред'явлення обвинувачення або з моменту появи такого учасника процесу, як підозрюваний. Він має рівні права зі слідчим щодо збирання відомостей у справі за допомогою одних і тих же дій» [2, с. 118]. Ю. І. Стецовський ще у 80-х роках ХХ ст. зазначав, що адвокат не зможе здійснити захист, не знаючи матеріалів справи. З новими матеріалами захисник має право ознайомлюватися під

час здійснення досудового розслідування, а не тільки після його завершення [3, с. 9]. Підтримуючи вищезазначену позицію вчених, вважаємо, що ознайомлення з матеріалами справи після завершення досудового розслідування є недостатнім для сторони захисту, щоб належним чином захистити права та законні інтереси обвинуваченого в кримінальному судочинстві. За наявності у сторони обвинувачення переважного права щодо сторони захисту в зібранні, перевірці та дослідженні доказів, прокурору відомі всі або деякі докази сторони захисту, при цьому сторона захисту не володіє в повній мірі інформацією про будь-які матеріали справи до завершення досудового провадження, що призводить до порушення рівноваги сторін або балансу їх інтересів у кримінальному процесі. Тому ознайомлення сторони захисту з матеріалами справи під час розслідування надає захиснику можливість знати, на чому ґрунтується обвинувачення, та належним чином захистити свого підзахисного.

Водночас у ч. 1 ст. 212 нового КПК України передбачено, що сторона обвинувачення може відмовити захиснику в ознайомленні з матеріалами справи на підставі того, що надання таких відомостей може зашкодити досудовому розслідуванню [1]. Таким чином, автори нового КПК України не відмінили таємницю досудового розслідування та все ж надали право слідчому та прокурору не повідомляти стороні захисту про всі свої дії та отримані докази. Тому, з одного боку, новий КПК України розширює дію принципу змагальності на стадії досудового провадження кримінальних справ, надавши право захиснику ознайомитися з матеріалами справи під час ведення розслідування, а, з другого, вказує на те, що таке право він зможе отримати лише тоді, коли слідчий чи прокурор не будуть заперечувати проти цього. Слід вказати, що такий порядок ознайомлення з матеріалами справи характерний для кримінального процесу держав із континентальною системою права (наприклад, Німеччина, Франція, Росія), оскільки ознайомлення з ними обвину-

ваченого та його захисника здійснюється частково під час досудового провадження, а з усіма матеріалами – після закінчення розслідування [4, с. 183]. Зважаючи на те, що під час розслідування сторона обвинувачення завжди займала домінуюче становище на відміну від сторони захисту, можемо зробити висновок: сторона обвинувачення неохоче буде йти на співпрацю із захисником. Таким чином, автори нового КПК України розширили принцип змагальності, однак остаточно не створили ефективний механізм для реалізації цієї засади в досудовому провадженні кримінальних справ.

Новий КПК України з метою встановлення процесуальної рівноправності сторін у досудовому провадженні змінив порядок відкриття матеріалів досудового розслідування. Після закінчення досудового провадження прокурор чи слідчий за його дорученням зобов'язані повідомити сторону захисту про завершення розслідування у справі та надати доступ до матеріалів досудового розслідування кримінальної справи (ч. 1 ст. 290 нового КПК) [1]. Право сторони захисту на ознайомлення з усіма матеріалами кримінальної справи після закінчення досудового розслідування є важливим елементом у структурі кримінального процесу, оскільки компенсує менші процесуальні можливості сторони захисту щодо формування власної доказової бази у досудовому провадженні і, як наслідок, надає захиснику можливість обстоювати інтереси підзахисного у кримінально-процесуальному змаганні [5, с. 4].

Так, згідно з ч. 2 ст. 290 нового КПК України, прокурор або слідчий за його дорученням зобов'язані надати не тільки доступ до матеріалів справи, що є в його розпорядженні, а й надати докази, які самі по собі або в сукупності з іншими доказами можуть бути використані для доведення невинуватості або меншого ступеня винуватості обвинуваченого. Ми погоджуємося з думкою М. А. Фоміна, який зазначає, що лише після того, як у руках сторони захисту будуть всі матеріали кримінальної справи, вона отримує реальну можливість

спростувати подані стороною обвинувачення докази [6, с. 91]. Отже, таке нововведення є доцільним і науково обґрунтованим. Сторона захисту зможе дослідити всі матеріали справи, щоб правильно зрозуміти суть самого обвинувачення, оцінити докази, які лежать у його основі, та забезпечити належний захист прав обвинуваченого.

Водночас, сторона захисту за запитом прокурора також зобов'язана надати можливість скопіювати речові докази, документи або їх копії, доступ до житла чи іншого володіння, якщо сторона захисту має намір використати відомості, що містяться в них, як докази у суді (ч. 6 ст. 290 нового КПК України) [1]. Сторона захисту також має право відмовитися представляти прокурору доступ до будь-яких матеріалів, які можуть бути використані стороною обвинувачення на підтвердження винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення (п. 2 ч. 6 ст. 290 нового КПК України) [1].

На нашу думку, такі нововведення у кримінально-процесуальне законодавство сприятимуть реалізації змагальних засад у кримінальному судочинстві. Саме обов'язковість відкриття матеріалів справи іншій стороні процесу надасть можливість сторонам обвинувачення та захисту вивчати матеріали, зібрані ними в процесі досудового розслідування, що, у свою чергу, забезпечить процесуально рівне становище обох сторін у суді.

Однак, не всі науковці підтримують дане твердження. Зокрема, С. Погодін зазначає: сторона захисту, ознайомившись з усіма матеріалами досудового розслідування, може краще підготувитися до судового розгляду. Водночас, стороні обвинувачення не відомі всі докази сторони захисту, тому що остання може відмовитися надавати прокурору доступ до будь-яких матеріалів, які можуть бути використані стороною обвинувачення на підтвердження винуватості обвинуваченого у вчиненні злочину. Тому вони вважають, що за такої ситуації порушується принцип змагальності та рівності сторін у кримінальному

судочинства, оскільки сторона обвинувачення не може ретельно підготуватися до судового розгляду справи через незнання матеріалів сторони захисту [7, с. 46]. Так, В. Сопін наголошує на несправедливості положень, за якими сторона обвинувачення перед направленням справи до суду повинна надавати стороні захисту всі свої докази та матеріали й вручати обвинуваченому копію обвинувального висновку, де міститься детальний аналіз усіх зібраних доказів [8, с. 41]. Ми, безумовно, не погоджуємося з такою позицією вчених, оскільки вважаємо, що за подібної ситуації порушується дія принципу змагальності в досудовому провадженні. Сторона обвинувачення має значну перевагу в дослідженні та збиранні доказів у справі. Сторона захисту, безперечно, повинна знати та ознайомлюватися з матеріалами справи, оскільки лише за такої ситуації у неї є реальна, а не декларативна змога належним чином захистити законні інтереси обвинуваченого.

Досудове розслідування у кримінальних справах завершується складанням, здебільшого, слідчим обвинувального акта, після чого затверджується прокурором і направляється до суду (ст. 291 нового КПК України) [1]. Тобто, обвинувальний акт є підсумковим документом досудового провадження, встановлює межі судового розгляду та окреслює загальний напрям діяльності державного обвинувача в суді. Так, П.Л. Фріс правильно зазначає, що обвинувальний висновок формує думку суду задовго до початку розгляду кримінальної справи, оскільки саме з його вивчення розпочинається ознайомлення судді зі справою [9, с. 30]. Метою такого акта є доведення вини обвинуваченого, тому очевидно, що такий документ має суто обвинувальний характер і відображає бачення справи з боку слідчого чи прокурора, який прагне сформувати відповідну позицію суду. Тому вчені неодноразово вважали за доцільне надати захиснику право складати в кримінальній справі документ на противагу обвинувальному висновку. Зокрема, В.К. Волошин зазна-

чає, що захисник повинен представити захисний висновок після ознайомлення з матеріалами справи, подавати його до суду та прокуророві одночасно із врученням обвинувального акта обвинуваченому [10, с. 16]. Вважаємо, що захисник не тільки має право складати такий висновок, а й зобов'язаний це робити. У новому КПК України повинна бути передбачена правова норма, за якою захисник подає до суду захисний висновок, який обов'язково має бути наданий для ознайомлення зацікавленим сторонам. Захисний висновок мусить публічно оголошуватися на початку судового слідства та відповідати певним обов'язковим правовим ознакам, таким, як законність, обґрунтованість, умотивованість, об'єктивність, чіткість, послідовність, логічність. Крім того, захисний висновок повинен відповідати певним вимогам щодо його форми та змісту. Для цього слід доповнити новий КПК нормою, яка закріплювала б основні вимоги, що встановлюються до такого документа. Однак, захисний висновок, на відміну від обвинувального акта, повинен не затверджуватися, а лише підписуватися захисником та обвинуваченим. З метою надання цьому документу відповідної ваги під час судового розгляду кримінальної справи його необхідно прирівняти за процесуальним значенням до обвинувального висновку. Після цього різні за природою процесуальні документи стануть рівноцінними з позицій принципу змагальності [2, с. 124].

Висновки

На підставі проведеного дослідження можна запропонувати такі висновки:

1. Новий КПК України дав можливість стороні захисту знайомитися з матеріалами справи не тільки після закінчення досудового розслідування, а й під час його здійснення. Такі нововведення значно зміцнять реалізацію принципу змагальності в досудовому провадженні кримінальних справ.

2. Закріплення за захисником обов'язку щодо складання захисного висновку та направлення його до суду істотно розши-

рить дію змагальних засад у кримінально-судочинстві, оскільки сторони обвинувачення та захисту будуть знаходитися в рівноправному становищі при поданні матеріалів справи до суду. Слід відмітити, що такі зміни до нового КПК України повинні супроводжуватися наділенням сторони захисту правом проводити слідчі дії за власною ініціативою і при цьому не направляти відповідного клопотання про дозвіл на проведення таких дій, як це пе-

редбачено у ст. 221 нового КПК України [1].

На нашу думку, перспективним у подальшому є наукове обґрунтування питань, пов'язаних із дослідженням дії змагальних засад у судовому розгляді кримінальних справ, оскільки новий КПК України не тільки реформував стадію досудового розслідування, а й значно розширив дію змагальних засад у судовому провадженні кримінальних справ.

Список використаних джерел

1. Кримінально-процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zib.com.ua/files/noviy_kpk_2012.pdf
2. Багдасаров Р.В. Принцип состязательности в уголовном процессе России и странах Европейского Союза : монография / Р.В. Багдасаров. – М. : Юрлитинформ, 2008. – 216 с.
3. Стецовский Ю.И. Уголовно-процессуальная деятельность защитника : учебник / Ю.И. Стецовский. – М. : Юридическая литература, 1982. – 173 с.
4. Стойко Н.Г. Уголовный процесс западных государств и России : сравнительное теоретико-правовое исследование англо-американской и романо-германской правовых систем : монография. / Н.Г. Стойко – С.-Пб. : Издательский дом Петерб. гос. ун-та, 2006. – 264 с.
5. Яворський Б.І. Ознайомлення сторони захисту із матеріалами кримінальної справи як елемент в реалізації інституту сприяння захисту / Б.І. Яворський // Адвокат. – 2009. – № 3 (102). – С. 4-8.
6. Фомин М.А. Сторона защиты в уголовном процессе (досудебное производство): учебник / М.А. Фомин. – М. : Юрлитинформ, 2004. – 236 с.
7. Погодин С. Действует ли принцип состязательности на досудебных стадиях? / С. Погодин, Р. Тугушев // Законность. – 2005. – № 3. – 85 с.
8. Сопин В. Статья 217 УПК и состязательность в уголовном процессе / В. Сопин // Законность. – 2004. – № 6. – 75 с.
9. Фріс П.Л. Реформа кримінально-процесуального законодавства в контексті забезпечення прав особи / П.Л. Фріс // Нові Цивільний та Кримінальний кодекси – важливий етап кодифікації законодавства України : Матеріали науково-практичної конференції / Ред. кол. Басай В.Д. (гол. ред.) та ін. – Івано-Франківськ : Обласна друкарня, 2002. – 165 с.
10. Волошин В.К. Реалізація галузевих та специфічних принципів кримінального процесу у досудовому розслідуванні: автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / В.К. Волошин. – Одеса, 2010. – 22 с.